

РОЗДІЛ 7

ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ І ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 81'37:811.161.2+811.111+811.112.2
DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.40>

СЕМАНТИЧНИЙ КЛАС РАЦІОНАЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ В УКРАЇНСЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ

SEMANTIC CLASS OF RATIONAL LEXIC IN THE UKRAINIAN, ENGLISH AND GERMAN LANGUAGES

Кінашук А.В.,
orcid.org/0000-0002-5675-240X
доктор філософії,

старший викладач кафедри іноземних мов
Національного університету водного господарства та природокористування

У статті вивчено основні та сучасні тенденції зіставного мовознавства у руслі провадження контрастивних розвідок з метою виявлення спільних та відмінних рис у досліджуваних мовах, а також зв'язок порівняльної лінгвістики із методикою вивчення іноземних мов на предмет встановлення схожих та неподібних фонологічних, морфологічних, синтаксичних, семантико-лексичних та ін. характеристик. Описано стан справ у галузі вітчизняних та закордонних порівняльних досліджень на предмет дослідження різних специфічних семантичних класів слів у лексико-семантичному, концептуальному, актантно-предикатному, синтаксичному тощо аспектах у споріднених та неспоріднених мовах. Проаналізовано та схарактеризовано поняття лексико-семантичного поля, лексико-семантичної групи та тематичної групи. Представлено власне розуміння поняття семантичного класу та семантичного класу раціональної лексики, за якими дібрано відповідні слова на позначення тих аспектів світосприйняття навколишнього світу, що пов'язані з раціональним мисленням людини в українській, англійській та німецькій мовах. У межах кожної із зіставлюваних мов визначено наявність раціональних лексем та їхню частиномовну приналежність (раціональні іменники, раціональні прикметники, раціональні дієслова та раціональні прислівники). Схарактеризовано семантику дібраних раціональних лексем із подальшою демонстрацією їхнього слововживання у різних контекстах в українській, англійській та німецькій мовах. Визначено перспективи подальшого дослідження у межах детального лексико-семантичного аналізу номінативних одиниць раціональної лексики в українській, англійській та німецькій мовах у зіставному аспекті.

Ключові слова: семантичний клас, раціональна лексика, зіставний аналіз, раціональні іменники, раціональні дієслова, раціональні прикметники, раціональні прислівники, семантика, зіставне мовознавство.

The study presents the main and modern trends in comparative linguistics within contrastive research in order to identify common and distinctive features in the languages under study, as well as the connection between comparative linguistics and the methodology of studying foreign languages in order to establish similar and dissimilar phonological, morphological, syntactic, semantic-lexical, and other characteristics. It has been described the state of affairs in the field of Ukrainian and foreign comparative research on the subject of studying various specific semantic classes of words in lexical and semantic, conceptual, actant and predicate, syntactic, etc. aspects in related and unrelated languages. The author has analyzed and characterized the concepts of lexical and semantic field, lexical and semantic group and thematic group. It has been presented the own interpretation of the concepts of semantic class and semantic class of rational vocabulary, according to which the appropriate words were selected to denote those aspects of the world perception of the surrounding world that are related to rational human thinking in the Ukrainian, English and German languages. Within each of the compared languages, the presence of rational lexemes and their part-of-speech affiliation (rational nouns, rational adjectives, rational verbs, and rational adverbs) is determined. The paper characterizes the semantics of selected rational lexemes with a further demonstration of their word usage in various contexts in the Ukrainian, English, and German languages. It has been determined the prospects for further research within the detailed lexical and semantic analysis of nominative units of rational vocabulary in the Ukrainian, English, and German languages in a comparative aspect.

Key words: semantic class, rational vocabulary, comparative analysis, rational nouns, rational verbs, rational adjectives, rational adverbs, semantics, comparative linguistics.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. На сучасному етапі мовознавчого поступу обсяги контрастивних розвідок лише набирають обертів, що зумовлено

надзвичайним запитом суспільства на високий рівень знання декількох іноземних мов: споріднених, а чи неспоріднених. Помічними у цьому завданні стають результати зіставних досліджень, де представлені подібності та відмінно-

сті на всіх рівнях мовної структури: від фонологічного, морфологічного, синтаксичного аж до лексико-семантичного.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До питання виявлення спільних та несхожих конститутивних властивостей у різних мовах у своїх розвідках зверталися Н. Лебедєва, Г. Бевзо, Г. Малінська, досліджуючи порівняльну лексикологію української та англійської мов на предмет формування лексико-семантичних груп та особливостей номінації явищ дійсності, що відображають характерні ознаки картини світу того народу, мову якого вивчають; А. Сітко, Е. Дьорнер, вивчаючи структуру односкладного речення в англійській та українській мовах; І. Велигорський, описуючи німецько-українські мовні взаємини на історичному тлі германських впливів та готичних запозичень в українській мові; О. Кирпун, розглядаючи способи та засоби німецького та українського словотворення; В. Антоненко, О. Павличко, здійснюючи порівняльний аналіз фразеологічних одиниць німецької та української мов; І. Гольтер, характеризуючи міжмовні порівняння польської та української мов у межах лінгводидактики; Н. Магас, презентуючи українсько-польські синтаксичні паралелі у сучасних мовознавчих дослідженнях та ін. Предметом аналізу зіставних досліджень були і специфічні семантичні класи слів: освітня терміносистема в українській та англійській мовах (Л. Кнодель), перцептивна лексика в українській, польській та англійській мовах (О. Деменчук), ірраціональна лексика в англійській, німецькій та українській мовах (А. Кінащук), дієслова соціальної взаємодії в українській та англійській мовах (Т. Вдовенко), дієслова гностичного психічного стану в українській, німецькій та англійській мовах (О. Коренькова), іменники на позначення добра в українській та англійській мовах (Г. Онищак) та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Названі зіставні дослідження специфічних класів слів ставили за мету представити їх лексико-семантичну, концептуальну, актантно-предикатну, синтаксичну тощо характеристику, засвідчуючи при цьому наявність значного матеріалу для наступних розвідок та обумовлюючи виокремлення нових семантичних класів лексем у споріднених та неспоріднених мовах з метою їх подальшого вивчення.

Постановка завдання. Мета розвідки – схарактеризувати семантичний клас раціональної лексики в українській, англійській та німецькій мовах у зіставному аспекті.

Мета дослідження зумовлює необхідність розв’язання таких завдань:

- з’ясувати поняття семантичного класу лексики у сучасному мовознавстві;
- виокремити семантичний клас раціональної лексики в українській, англійській та німецькій мовах;
- схарактеризувати частиномовні особливості розвитку семантичної парадигми раціональної лексики у зіставлюваних мовах;
- визначити перспективи подальших досліджень раціональної лексики в обраних мовах.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Потреба у виокремленні певної групи слів з метою з’ясування їх внутрішньомовних зв’язків задекларована як обов’язкова у зіставному мовознавстві, а відтак і поняття лексико-семантичного поля, лексико-семантичної групи, тематичної групи та семантичного класу не лишається осторонь у розвідках вітчизняних (О. Василенко, Н. Ковальчук, А. Лисиченко, Т. Кухарук та ін.) і закордонних (Дж. Ейджім, А. Ефендієва, К. Вайт та ін.) дослідників. Т. Маркова та І. Домрачева трактують лексико-семантичне поле як найбільше угруповання зі спільною смисловою основою, але нечітко вираженими межами [16]. Лексико-семантичною групою називають мовне поле, яке можна співвіднести із семантичною системою мови, тоді як тематичні групи узгоджують із поняттями зовнішнього світу. До того ж, лексико-семантична група є результатом взаємодії законів і закономірностей розвитку лексичної семантики мови, а тематична група залежить від уміння носіїв мови класифікувати явища дійсності, яким були надані ті чи ті словникові позначення [6]. Під семантичним класом у дослідженні розуміємо такий клас слів, значення яких можна співвіднести з одним і тим же явищем або поняттям зовнішнього світу.

У зіставлюваних мовах виокремлюємо семантичний клас раціональної лексики на позначення тих аспектів світосприйняття людини, що пов’язані з раціональним мисленням та виникають за участю розуму людини, пор.: укр. *мудрість* (*Від нього віє мудрістю людини, що багато набачилась і натерпілась на своєму віку, не втративши, проте, життєвої радості* [19]), *мізкуватий* (*Хлопець удався мізкуватий, поштивий і, нівроку йому, – не бридкий* [19]), *кмітливий* (*Новиков став найціннішим розвідником, хоробрим, завзятим, кмітливим* [19]), *метикувати* (*І скільки вже нас учитимуть, щоб метикували самі, щоб підходили з головою до параграфів, цифр, порад* [19]), *розумно* (*Великі сиві очі з-під довгих чорних*

вій дивилися пильно і розумно [19]); англ. *wisdom* (*She was known to be a woman of great wisdom* [21]), *brainy* (*He's a brainy kid* [21]), *clever* (*What a clever idea!* [21]), *contrive* (*Somehow they contrived to live on her tiny income* [21]); нім. *die Weisheit* (*Wo hat sie bloß diese Weisheiten her, von der schwarzen Madonna?* [20]), *gescheit* (*Die wirklichen Züge, die er unterschlug, gaben seinem gescheiten Kopf bitter zu denken* [20]), *klug* (*Dies war weniger ein Kapitulieren vor der Revolution als kluge Politik* [20]), *erfinden* (*Wenn nichts zu sagen ist, muß man eben etwas erfinden* [20]).

В українській мові віднаходимо такі раціональні лексеми, що належать до різних частин мов: від іменників (укр. *глузд* (здатність людини мислити, відображати і пізнавати об'єктивну дійсність: *Йшли роки. Здоровий глузд і логіка підказували [Вікторові], що пора вже обзавестися сім'єю, а серце не приймало нікого* [19]); *тума* (здатність осмислювати що-небудь; кмітливість, тямущість: *Розпука поїняла господаря старого, що весь йому горох поїли край дороги. Як мати з того гріш? Людина не без тума, надумавсь він горох посіять за житами* [19]); *розсудок* (те саме, що і розум: *Тут потрібний холодний розсудок і велика обережність* [19]); *кебета* (здібність, уміння, хист; розум: *Виміряти ліс – не така вже й проста справа, не у всякого вистачить кебети* [19]), до прикметників (укр. *раціональний* (який ґрунтується на вимогах розуму, логіки; розумний: *Коріння сучасної наукової медицини і фармакології йдуть певною мірою від народних знань. Вони виростили на ґрунті емпіричних раціональних знань народу* [19]); *розумний* (який має ясний розум, тямущий, кмітливий: *Настя.. розказує, який він звичайний, який собою красивий; а Наум хвалить, який то він розумний, неначе письменний* [19]); *хитрий* (який відзначається розумом, кмітливістю; розумний, мудрий: *Чортового батька покуре! – одказав гордо Пищимуха. – Він дума, що як він становий, то й хитрий; а я вам признаюся, що бувший волосний писар – хитріший від його!* [19]); *недурний* (досить розумний: *Сильний, вродливий і недурний, він був одним з тих людей, яким завжди і в усьому щастить* [19]); *хитромудрий* (який відзначається хитрим, винахідливим розумом, умінням виходити з будь-якого становища: *Замість бапти на ньому [танку] ребристо здійснюється щось схоже на кран, Ліна пізніше дізнається, що це хтось хитромудрий, пристосовуючи танк до мирного життя, дійсно, скинув з нього бапти і натомість встановив звичайний робочий кран, яким під час ремонту можна піднімати найважчі двигуни* [19]), дієслів (укр. *міркувати* (думати, роблячи певні висновки; обмірко-

увати; розуміти, усвідомлювати щось: *До самого вечора я міркував над батьковими словами* [19]); *розбирати* (розуміти, усвідомлювати що-небудь, з'ясовувати щось для себе: *Заблудив [зв'язковий] і тепер ніяк не може розібрати, де права сторона, а де ліва* [19]); *шунити* (те саме, що розуміти: *Що ж, хоч хлопець і почав там трохи шунити у книжці, коли ж взяв у дяка житиє, та не втне* [19]) і навіть прислівників (укр. *розсудливо* (присл. до *розсудливий* (здатний мислити, міркувати, діяти правильно й розумно, обґрунтований, розумний: *Стюпа взяв обидва папірці і старанно та довго розглядав їх, розсудливо зважаючи, чи все в них так написано, як він того хотів* [19]); *тверезо* (присл. до *тверезий* (який має здоровий глузд; розсудливий, який ґрунтується на розсудливості, здоровому світосприйманні; практичний: *Через страх, який гнав його якомога далі від міста, Вадим Успенський був уже не здатний мислити тверезо* [19]); *обачно* (присл. від *обачний* (який діє розумно, спокійно, передбачливо: *З-за рогу виринув ще один гурт. На цей раз Сахно обачно поступилася* [19])).

В англійській мові до раціональних лексем відносимо як іменники (англ. *brain* (the ability to learn quickly and think about things in a logical and intelligent way: *Teachers spotted that he had a good brain at an early age* [21]; *head* (the mind or brain: *I wish you'd use your head* [21]; *intelligence* (the ability to learn, understand and think in a logical way about things; the ability to do this well: *He didn't even have the intelligence to call for an ambulance* [21]; *sensibility* (the ability to experience and understand deep feelings, especially in art and literature: *They are accomplished linguists but have no literary sensibility* [21]), так і прикметники (англ. *gifted* (having a lot of natural ability or intelligence: *She's very gifted at maths* [21]; *erudite* (having or showing great knowledge that is gained from academic study: *She could turn any conversation into an erudite discussion* [21]); *bright* (intelligent; quick to learn: *Do you have any bright ideas?* [21]; *brilliant* (extremely clever or impressive: *She came up with an absolutely brilliant solution to our problem* [21]), дієслова (англ. *comprehend* (to understand something fully: *The infinite distances of space are too great for the human mind to comprehend* [21]; *fathom* (to understand or find an explanation for something: *She knew he was angry with her, for some reason she couldn't fathom* [21]; *see* (to understand something: *He didn't see the joke* [21]), а також прислівники (англ. *justifiably* (for a good reason, and therefore in a way that is acceptable: *The university can be justifiably proud of its record* [21]; *prudently*

(in a sensible and careful way; in a way that avoids unnecessary risks: *They very prudently decided not to take the case to court* [21]; *judiciously* (carefully and sensibly; in a way that shows good judgement: *a judiciously worded letter* [21]).

Віднаходимо приклади вираження явища раціональності і в німецькій мові, серед яких виокремлюємо іменники (нім. *der Geist* (menschlicher Verstand, Denkvermögen: *Er hat einen scharfen, überlegenen, kühnen, wachen, umfassenden, unruhigen, schöpferischen, einfachen, schlichten, schnellen, langsamen, prosaischen, aufsässigen Geist* [20]); *der Intellekt* (Verstand, Denkvermögen: *Ein König, der Intellekt und Tat gleich hoch hielt* [20]); *der Kopf* (verwendet, um sich auf jmds. Fähigkeit, Probleme zu lösen, sich zu erinnern, sich etw. vorzustellen, zu denken o. ä. zu beziehen: *Der wahre Iran ist das, was im Herzen und im Kopf der Iraner existiert, die jetzt dafür kämpfen, ihr Land von den Diktatoren zurückzubekommen* [20]; *der Verstand* (Vermögen des Menschen, die objektive Realität begrifflich zu erfassen, Fähigkeit zu denken, zu urteilen, Denkvermögen, Denkkraft: *Er ist trotz seines hohen Alters noch bei vollem, klarem Verstand* [20]), прикметники (нім. *schlau* (klug und listig, fähig, seine eigenen Absichten mit Berechnung und geeigneten Mitteln, die andere nicht sofort durchschauen, zu erreichen: *Er ist ein schlauer Kopf* [20]; *vernünftig* (auf Vernunft gegründet: *Mit den Jahren ist er vernünftig geworden* [20]; *gebildet* (entsprechend der Bedeutung von bilden (etw., jmdn., sich entwickeln, erziehen, ausbilden): *Sie kommt aus einer gebildeten Familie* [20]), дієслова (нім. *verstehen* (jemanden,

etwas begreifen: *Ich verstehe dich, den Sinn deiner Worte, dein Verhalten nicht* [20]); *mitbekommen* (etwas verstehen: *Worum es eigentlich wirklich ging, habe ich nicht mitbekommen* [20]; *auffassen* (etwas geistig voll erfassen, in sich aufnehmen, etwas begreifen: *Es waren aufgeweckte [...] Knaben, welche schnell auffaßten und begriffen* [20]) та прислівники (нім. *klar* (übersichtlich und verständlich: *Sonst wird das Land ein kleinbäuerliches Land bleiben, und das müssen wir klar erkennen* [20]; *besonnen* (wohlüberlegend und ruhig: *Mehr als manch frühere Show aus dieser Reihe gab sich das Filmmusik-Programm "Soundtrack" sehr besonnen und einfach strukturiert, stellte klare Fragen und bot klare Antworten* [20]; *nüchtern* (nicht vom Gefühl beeinflusst: *Eine Sache nüchtern und sachlich prüfen, einschätzen* [20]; *einleuchtend* (erhellend, Klarheit schaffend, gut nachvollziehbar: *So unklar der Titel "Die verborgenen Farben der Dinge" zunächst klingen mag, so einleuchtend bringt er den Film dann doch auf den Punkt* [20])).

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, семантичний клас раціональної лексики на позначення раціонального процесу сприйняття навколишнього світу представлений як такий, що охоплює лексеми різних частин мови (іменників, прикметників, дієслів та прислівників) у трьох зіставлюваних мовах. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у більш розлогому аналізі номінативних одиниць семантичного класу раціональної лексики в українській, англійській та німецькій мовах у зіставному аспекті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антоненко В., Павличко О. Фразеологічні паралелі німецької та української мов. *Мовні і концептуальні картини світу*. Випуск 2 (66). 2019. С. 9-16.
2. Басиров Ш. Р. Метафоричні моделі у сфері дієслів розуміння германських і слов'янських мов. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2013. Вип. 2. С. 3-9.
3. Велигорський І. Німецько-українські мовні взаємини. URL: <https://zbruc.eu/node/76791> (дата звернення 30.01.2025).
4. Гольтер І. Міжмовні порівняння польської та української мов: лінгводидактичний аспект. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка*. Серія «Філологічні науки». Мовознавство. № 7, 2017. С. 44-47.
5. Григоренко Н. Семантика українських та англійських дієслів соціальної взаємодії. *Наукові записки*. Серія: Філологічні науки. Випуск 187. С. 32-37.
6. Данилова З. Поняття системності лексики, лексичних угруповань у мові та мовленні. *Мова і культура*. Випуск 15, Т. 1, 2012. С. 22-28.
7. Деменчук О. Динамічні семантичні моделі перцептивної лексики в українській, польській та англійській мовах: зіставний аспект. Дис. ... д.філол.н.: 10.02.17. К., 2015. 523 с.
8. Дьорнер Е., Сітко А. Порівняльна характеристика односкладного речення в англійській та українській мовах. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*, № 11. 2021. С. 369-371.
9. Кардашук О. Семантичне поле «ФОРМА» (на матеріалі прикметників сучасної української мови). URL: <http://eprints.zu.edu.ua/2174/1/06kovspf.pdf> (дата звернення 30.01.2025).
10. Кирпун О. Порівняльна типологія німецької і української мов (словотворення). URL: <http://eprints.zu.edu.ua/1975/1/04kofnum.pdf> (дата звернення 30.01.2025).

11. Кінашук А. Семантичні моделі ірраціональної лексики в англійській, німецькій та українській мовах: дис. ... д-ра філософії: 035. Вінниця, 2022. 436 с.
12. Кнодель Л. Освітня лексика в англійській та українській мовах: монографія. К.: 2019. 155 с.
13. Коренькова О. Лексико-семантична класифікація дієслів гностичного психічного стану в українській, німецькій та англійській мовах. *Studia Linguistica*, Випуск 13, 2018. С. 123-133.
14. Лебедева Н.А., Бевзо Г.А., Малінська Г.Д. Порівняльна лексикологія української та англійської мов. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Філологія. Журналістика. Том 33 (72), № 2, Ч. 2. 2022. С. 45-52.
15. Марас Н. Українсько-польські синтаксичні паралелі у сучасних мовознавчих дослідженнях. URL: https://www.researchgate.net/publication/357590459_Ukrainско-polski_sintaksicni_paraleli_u_sucasnih_movoznavcih_doslidzennah (дата звернення 30.01.2025).
16. Маркова Т., Домрачева І. Лексико-семантична і тематична групи: принципи розмежування. URL: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/6164/6193> (дата звернення 30.01.2025).
17. Онищак Г. Семантична структура іменників на позначення добра в українській та англійській мовах. *Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах*. Випуск 37, 2019. С. 18-29.
18. British National Corpus URL: <https://corpus.byu.edu/bnc/>.
19. Корпус української мови URL: <http://www.mova.info/corpus.aspx>.
20. Digitales Wörterbuch der Deutschen Sprache URL: <https://www.dwds.de/&corpus=kern>.
21. The Oxford English Dictionary URL: